

De contouren van een nieuw cultuurmodel. Rederijkers in Vlaanderen en Brabant in de zeventiende eeuw

door

Anne-Laure VAN BRUAENE¹

Abstract

The Chambers of Rhetoric are generally considered as a cultural and social phenomenon of the fifteenth and sixteenth centuries. According to the dominant view, both in the Northern and Southern Low Countries rhetorician culture lost its relevance in the seventeenth century. Instead of documenting that 'decline', this article seeks to define the changing cultural functions and social composition of the Chambers of Rhetoric in seventeenth-century Flanders and Brabant. It will be argued that the cultural model of the seventeenth-century rhetoricians differed considerably from that of their fifteenth- and sixteenth-century predecessors, but that it fitted well into a new political and social context.

Nu nog in de eenentwintigste eeuw zijn heel wat verenigingen actief die zich als rederijkerskamers profileren en zich in een historische traditie willen inschrijven². Toch wordt de rederijkerij door historici en literatuurhistorici vaak ingepast in een onverbiddelijk schema van bloei en verval. In alle grote literatuurgeschiedenissen en in alle syntheses wordt de rederijkersbeweging immers als een fenomeen van de vijftiende en de zestiende eeuw beschouwd³. Vanaf het einde van de

¹ Dit onderzoek werd gefinancierd door het "Programma Interuniversitaire attractiepolen – Belgische Staat – Federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden".

² Het Verbond van de Kamers van Rhetorica Vlaanderen-Nederland organiseert jaarlijks een rederijkerscongres en geeft het tijdschriftje *Ons Camers van Rhetorike* uit.

³ Recente monografieën zijn F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden, *Met minnen versaemt. De Hollandse rederijkers vanaf de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw. Bronnen en bronnenstudies*. Delft 1999; G. Waite, *Reformers on Stage: Popular Drama and Religious Propaganda in the Low Countries of Charles V, 1515-1556*. Toronto 2000 en N. Moser, *De strijd voor rhetorica. Poëtica en positie van rederijkers in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland tussen 1450 en 1620*. Amsterdam 2001.

zestiende eeuw trad volgens de dominante visie 'verval' op. Dat verval werd slechts tijdelijk tegengegaan door enkele heroplevingen in de achttiende eeuw en – vooral in de context van de vroege Vlaamse Beweging – in de eerste helft van de negentiende eeuw⁴.

Hoewel ze nog steeds een aanzienlijke groep in de samenleving vertegenwoordigden, genieten en genoten de zeventiende-eeuwse rederijkers geen al te beste reputatie. De vroegste verantwoordelijken voor deze negatieve beeldvorming waren eigentijdse Hollandse literatoren, zoals Vondel en Huyghens, die graag het 'nieuwe' van hun renaissancistische poëtica beter wilden onderstrepen door het af te zetten tegen het 'oude' van de rederijkersliteratuur⁵. Deze 'querelle des anciens et des modernes' droeg ongetwijfeld in belangrijke mate bij tot de vorming van een eigen identiteit en een ontwikkeld zelfbewustzijn bij de groep van de Renaissance-literatoren. Hun negatieve oordeel over de literatuur, de sociabiliteit en het cultuurpatroon van de rederijkers werd echter bijna kritiekloos overgenomen door de negentiende- en twintigste-eeuwse literatuurhistorici. Laatstgenoemden gingen er daarom ook van uit dat de rederijkerij in de zeventiende eeuw gemarginaliseerd raakte en dit niet alleen door het literair 'conservatisme' van de rederijkers maar ook doordat de maatschappelijke elite zich terugtrok uit de kamers en zo de gemiddelde sociale status van de leden daalde⁶. De these van de 'marginalisering' van de zeventiende-eeuwse Noord-Nederlandse rederijkers komt echter steeds meer onder vuur te liggen.

⁴ De idee dat de rederijkersbeweging zichzelf overleefd had, werd bijvoorbeeld beeldrijk geformuleerd door J.J. Mak: "Zo hebben dan inwendige toestanden, met name onderling gekrakeel in de futielste aangelegenheden, drankzucht en andere aangelegenheden, en bestrijding van buitenaf, van de hun ontgroeide zelfbewuste Renaissance-dichters, maar vooral van de Overheid deze fleurige instelling der rhetorica's tot de ondergang gedoemd. Maar zo vastgeworteld waren ze in het volksleven, dat nog zeer vele kamers hun bestaan blijven rekken tot ver in de 18^e, sommige tot de 19^e eeuw, ja een enkele tot onze tijd toe" (J.J. Mak, *De rederijkers*. Patria 34. Amsterdam 1944, 148-49). Over de heropleving in de achttiende en de vroege negentiende eeuw, zie: L. Dhondt, 'Rederijkers-rage en Vlaamse Verlichting', in: J. Van Schoor (ed.), *Performing Arts in the Austrian 18th Century: New Directions in Historical and Methodological Research*. Gent 1999, 109-26; F. Demedts, '1831. De Gentse Fontaine hervat haar voorstellingen. Van Vlaamse taalijver naar Vlaams theater', in: R.L. Erenstein (ed.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam 1996, 404-09. Voor de rederijkerskamers in Nederland in de negentiende eeuw, zie: O. Westers, *Welsprekende burgers. Rederijkers in de negentiende eeuw*. Nijmegen 2003.

⁵ B.A.M. Ramakers, 'Het eeuwige leven van de rederijkerij', *Madoc*, 10 (1996), 277-85.

⁶ E.K. Grootes, 'De ontwikkeling van de literaire organisatievormen tijdens de zeventiende eeuw in Noordnederland', *De Zeventiende Eeuw*, 8 (1992), 53-65.

In zijn recente proefschrift argumenteert de historicus Arjan van Dixhoorn dat de rederijderskamers in de zeventiende-eeuwse Republiek een belangrijke educatieve functie ontwikkelden. Jonge mannen die geen toegang hadden tot de Latijnse scholen en de universiteiten werden er gevormd in een brede intellectuele cultuur⁷.

Het debat over de zin of onzin van de zeventiende-eeuwse rederijkerij is tot nu toe bijna uitsluitend met betrekking tot de Noordelijke Nederlanden gevoerd. In het vrij recente overzichtswerk *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, dat heel wat bijdragen over de rederijderscultuur bevat, wordt bijvoorbeeld maar één artikel gewijd aan de zeventiende-eeuwse Zuid-Nederlandse rederijkerij. De teneur is ook daar overwegend negatief. De Antwerpse rederijker Willem Ogier, voorwerp van de bijdrage, wordt in de eerste zin getypeerd als “één van de dichters die in het kwijnende Antwerpse toneellevens na het Bestand een tijdelijke herleving brachten”, met andere woorden: Ogier is nog net een vermelding in de literatuurgeschiedenis waard, onder zijn tijdgenoten en navolgers was de ‘konst’ echter “verbleekt”⁸. Dat negatieve oordeel wordt zelfs nog aangescherpt in een bijdrage, opnieuw over de Antwerpse rederijders, in *Conformisten en rebellen*, de meest recente bundel over de rederijderscultuur. Volgens Hubert Meeus waren de rederijders in de zeventiende eeuw niet langer ‘politiek correct’ en verloren ze zo hun dominante culturele positie. Repressie maar ook het verlies van literaire en sociale relevantie zorgden voor het verval van de rederijderscultuur. De conclusie van deze bijdrage luidt: “Als reliek uit een vorige eeuw hadden de rederijders niet langer een zinvolle rol in het zeventiende-eeuwse Antwerpen. Zij slaagden er niet in zich een nieuwe rol en positie te verwerven in het maatschappelijke, sociale en culturele leven”⁹.

⁷ A. Van Dixhoorn, *Lustige Geesten. Rederijders en hun kamers in het publieke leven van de Noordelijke Nederlanden in de 15e, 16e en 17e eeuw*. Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Amsterdam 2004. Zie ook A. van Dixhoorn, ‘In een traditie gevangen? Hollandse rederijderskamers en rederijders in de recente literatuurgeschiedschrijving’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 122 (1999), 385-406.

⁸ A. Keersmaekers, ‘1639. De jonge losbol Guillaume Ogier brengt nieuw leven op het Antwerps toneel. Komedie en rederijders in zeventiende-eeuws Antwerpen’, in: Erenstein, *Een theatergeschiedenis*, 212-17. In een ouder artikel had dezelfde auteur door het gebruik van een ‘organisch’ vocabularium van bloei en verval reeds duidelijk zijn visie verwoord: A. Keersmaekers, ‘De rederijderskamers te Antwerpen: kanttekeningen in verband met ontstaan, samenstelling en ondergang’, *Varia Historica Brabantica*, 6-7 (1978), 184.

⁹ H. Meeus, ‘Antwerpse rederijders op zoek naar een nieuwe rol’, in: B. Ramakers (ed.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam 2003, 135.

Maar klopt dit allemaal wel? Op het eerste gezicht zijn er inderdaad goede argumenten voor de stelling van een culturele en sociale marginalisering van de Zuid-Nederlandse rederijkerij in de zeventiende eeuw. Zelfs als we schroomvallig literaire waardeoordelen over de zeventiende-eeuwse rederijdersproducten terzijde laten, moeten we toegeven dat de rederijderscultuur in de zeventiende eeuw inderdaad een heel ander karakter had dan in de eeuwen ervoor. Publieke toneelwedstrijden, die zowat de orgelpunten vormden van de in de vijftiende en de zestiende eeuw door de rederijders gedomineerde stedelijke cultuur, werden na het Twaalfjarig Bestand en voor het einde van de zeventiende eeuw quasi niet meer georganiseerd. Ook binnen een lokale context werd veel minder dan voorheen publiek toneel gespeeld. Daar staat tegenover dat vele rederijderskamers zich als verenigingen in een lokale context konden handhaven en zelfs verbazend veel nieuwe leden konden rekruteren. We moeten ons dus niet zozeer afvragen of de rederijders in de zeventiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden nog een rol van betekenis speelden, maar wel wat hun rol en hun betekenis in deze periode precies inhield. Daarom staat in wat volgt niet de vraag naar bloei of verval maar wel naar de veranderende functie van de rederijkerij in de zeventiende eeuw centraal¹⁰.

Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw hadden de rederijderskamers een dominante positie verworven in de stedelijke publieke cultuur. Deze instituties droegen in sterke mate bij tot de sociale en culturele emancipatie van de middenklasse die streefde naar een functionele, maar elegante geletterdheid, naar religieuze zingeving en naar een open sociabiliteit. Bovendien koesterden de rederijders het ideaal van religieuze lering en moreel vermaak van de hele stedelijke gemeenschap. De identiteit van de rederijders werd in de vijftiende en de zestiende eeuw dus in de eerste plaats bepaald door hun praktijken in de publieke ruimte¹¹. Dat het waardepatroon van de vijftiende- en zestiende-eeuwse rederijderscultuur in de zeventiende eeuw onder druk kwam te staan, lijkt dan ook geen twijfel. De Contrareformatie bracht een quasi-monopolie van de Kerk op de cultuurbeleving met zich mee. In de Zuidelijke Nederlanden daalde de geletterdheid spectaculair en leidden oorlog en religieuze propaganda tot politieke en intellectuele

¹⁰ Dit artikel is voor het grootste deel gebaseerd op de resultaten en conclusies van mijn onuitgegeven proefschrift *Om beters wille. Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (UGent 2004), in de eerste plaats van het hoofdstuk 'De naproloog: de paradoxen van de rederijderscultuur in de Spaanse Nederlanden (1585-1650)'.

¹¹ Zie Van Bruaene, *Om beters wille*, passim.

berusting bij de bevolking¹². Dat de rederijkerscultuur in verval raakte is echter een te gemakkelijke stelling. In wat volgt willen we aantonen dat de rederijkers ten dele noodgedwongen en ten dele vrijwillig hun positie in een veranderde samenleving niet opgaven maar wel grondig herdefinieerden.

DE REDERIJKERS UITGESPEELD?

Het bestaan van de Zuid-Nederlandse rederijderskamers werd tijdens de Nederlandse Opstand (ca. 1566-1648) meermaals bedreigd. Na de Beeldenstorm (1566) werd op vele plaatsen met een beschuldigende vinger naar de rederijderskamers gewezen, omdat ze met hun geëngageerde toneelstukken, refreinen en liederen de publieke opinie in beroering hadden gebracht. In vele steden verloren de kamers daarom hun jaarlijkse subsidies¹³. In sommige steden werd bovendien uitdrukkelijk de sluiting van de kamers bevolen¹⁴. Toen in de jaren 1577-1585 in vele grote Vlaamse en Brabantse steden zoals Gent, Brugge, Antwerpen, Brussel en Mechelen calvinistische regimes werden geïnstalleerd, tekende zich echter de omgekeerde beweging af¹⁵. Vele rederijderskamers werden door de stedelijke overheid gerehabiliteerd en ingezet om propaganda te maken voor de calvinistische zaak. Niettemin heerste in deze periode van opperste religieuze en politieke verwarring en van economische en sociale crisis een grote malaise binnen het verenigingsleven, wat zich onder andere kenmerkte door

¹² M. Cloet, 'De gevolgen van de scheiding der Nederlanden op religieus, cultureel en mentaal gebied, van circa 1600 tot 1650', in: J. Craeybeckx e.a. (ed.), "1585: op gescheiden wegen...". *Handelingen van het colloquium over de scheiding der Nederlanden, gehouden op 22-23 november 1985, te Brussel*. Leuven 1988, 53-77; J. Verberckmoes, *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen 1998, 195; R. Vermeir, *In staat van oorlog. Filips IV en de Zuidelijke Nederlanden, 1629-1648*. Maastricht 2001, 317-22.

¹³ Dat was bijvoorbeeld het geval in Aalst, Antwerpen, Breda, Gent, Geraardsbergen en 's-Hertogenbosch. Meer informatie over de rederijderskamers in deze steden is te vinden in het repertorium dat als bijlage is toegevoegd aan mijn doctoraatsverhandeling: Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 3, 5-353 (verder aangeduid als *Repertorium*).

¹⁴ Dat was bijvoorbeeld het geval in Oudenaarde in 1567, in 's-Hertogenbosch in 1568 en in Mechelen in 1572 (zie *Repertorium*).

¹⁵ Over deze calvinistische regimes, zie J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent (1577-1584) en de terugkeer van de stad onder de gehoorzaamheid van de koning van Spanje (17 september 1584)*. Gent 1984; G. Marnef, 'Het protestantisme te Brussel onder de "Calvinistische Republiek", ca. 1577-1585', in: W.P. Blockmans en H. Van Nuffel (ed.), *Staat en religie in de 15e en 16e eeuw. Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984*. Brussel 1986, 231-99; Id., *Het Calvinistisch Bewind te Mechelen 1580-1585*. Standen en Landen 87. Kortrijk-Heule 1987.

een quasi leegloop van de rederijerskamers¹⁶. In de eerste decennia na de Reconquista slaagden de rederijerskamers er dan ook niet in een duidelijk afgelijnde nieuwe publieke rol voor zichzelf op te eisen. In de Zuidelijke Nederlanden heerste nog steeds een enorme chaos door de permanente oorlogstoestand en de bestuurlijke instabiliteit, wat wederom niet echt bevorderlijk was voor een stabiel verenigingsleven¹⁷. Bovendien werd net zoals in de jaren na 1566 aan de rederijerskamers een grote verantwoordelijkheid toegeschreven in de politieke en religieuze agitatie van de jaren 1580. In vele steden werden de subsidies aan de rederijerskamers na de heroveringen rond 1585 opnieuw geschrapt¹⁸. In 1584 schafte de hertog van Parma de rederijerskamers in Duinkerke af:

Parce qu'on a trouvé par expérience, que les chambres de Rhétorique établies dans plusieurs villes de pardeçà ne sont pas seulement inutiles, mais aussi la cause de la faineantise de plusieurs esprits légères, inclinez aux opinions & nouveautés pernicieuses, qui ont produit beaucoup de scandale, méchans exemples & fausses doctrines¹⁹.

Deze overwegend repressieve houding van de centrale overheid had een grote impact. Vóór het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) werden er in de zeventiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden geen nieuwe rederijerskamers gesticht²⁰. Dit in tegenstelling tot de Noordelijke Nederlanden, waar in het begin van de jaren 1590 door immigranten uit het Zuiden in grote steden als Amsterdam, Gouda, Haarlem en

¹⁶ Zie voor twee case-studies met betrekking tot Brussel en Gent: Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 2, 252-336.

¹⁷ G. Parker, *Van Beeldenstorm tot Bestand*. Haarlem 1978, 217-32; H. De Schepper, 'De katholieke Nederlanden van 1589 tot 1609', in: *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 6 (1979), 279-97; E. Scholliers, 'De eerste schade van de scheiding. De sociaal-economische conjunctuur 1558-1609', in: Craeybeckx e.a., "1585: op gescheiden wegen...", 35-52. Voor een bijzonder plastische beschrijving van dit tijdperk, zie E. Put en C. Harline, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van bisschop Matthias Hovius, 1542-1620*. Leuven 2002, 21-102.

¹⁸ Dat was bijvoorbeeld het geval in Aalst, Antwerpen, Gent en Lo (zie *Repertorium*).

¹⁹ R. Galamé, 'Les sociétés badines, bachiques, chantantes et littéraires à Dunkerque du XVIe siècle au milieu du XIXe siècle', *Revue de la Société Dunkerquoise d'Histoire et d'Archéologie*, 22 (1988), 87. Dat verbod is vaak geïnterpreteerd als een algemeen verbod op rederijersactiviteiten in de Nederlanden; zie bijvoorbeeld J.G.C.A. Briels, 'Reyn genuecht: Zuidnederlandse kamers van rhetorica in Noordnederland 1585-1630', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 57 (1974) 1/2, 8.

²⁰ De enige rederijerskamer die in deze periode voor het eerst in de bronnen wordt vermeld, is het gezelschap van De Rooyssche Barbaristen uit Poperinge (in 1589). Het is echter aannemelijk dat De Rooyssche Barbaristen reeds vóór 1577 bestonden (zie *Repertorium*).

Leiden 'Vlaamse' en 'Brabantse' rederijderskamers werden opgericht²¹. Er werden in die jaren in de Zuidelijke Nederlanden ook geen interlokale wedstrijden meer gehouden, op een wedstrijd in Brussel in 1601 na, waarover verder meer²². Tijdens het Twaalfjarig Bestand kwam er echter een tijdelijke kentering. Vele rederijderskamers hervatten hun publieke activiteiten, er werden opnieuw wedstrijden georganiseerd en er werden zelfs heel wat nieuwe rederijderskamers opgericht, vooral dan in de kleinere stadjes en vrijheden in Brabant (Arendonk, Geel, Helmond, Mol en Roosendaal) en in grote en kleine dorpen in het Land van Waas (Elversele, Lokeren, Nieuwkerken en Waasmunster)²³. Ook de Aartshertogen Isabella en Albrecht zagen tijdens het Twaalfjarig Bestand in dat de rederijders een rol konden spelen in hun religieus en dynastiek media-offensief²⁴. Het volkstalig toneel van de rederijders kon immers nog steeds grote groepen mensen aanspreken. Daarom verleenden de Aartshertogen privileges aan nieuwe en oude kamers²⁵. De hernieuwde status van de rederijderscultuur werd bekroond door een groots opgezette blaozenwedstrijd in Mechelen in 1620 waaraan ook kamers uit de Republiek deelnamen²⁶.

Na het Twaalfjarig Bestand vielen de positieve stimulansen die de centrale overheid had gegeven echter snel weg. Eens te meer had de rederijderscultuur te lijden onder de permanente oorlogssituatie²⁷. Bovendien werd de publieke functie van de rederijderskamers steeds vaker ernstig in vraag gesteld. De centrale overheid ergerde zich in toenemende mate aan publieke toneelopvoeringen van allerlei aard wegens de religieuze en morele ontstichting die ze teweegbrachten²⁸.

²¹ Briels, 'Reyn genuecht', 15-26.

²² Voor een overzicht van de interlokale toneel- en dichtwedstrijden in de periode 1585-1609, zie Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 3, 371-72.

²³ Voor de wedstrijden zie *ibid.*, 372-73; voor de nieuwe kamers zie *Repertorium*.

²⁴ Recente bijdragen over de cultuurpolitiek van de Aartshertogen zijn te vinden in W. Thomas en L. Duerloo (ed.), *Albert & Isabella 1598-1621*. Turnhout 1998. Zie ook L. Duerloo, 'Pietas Albertina. Dynastieke vroomheid en herbouw van het vorstelijk gezag', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 112 (1997), 1-18.

²⁵ Bijvoorbeeld aan De Persetreders in Hondschote op 31 maart 1618 (Archives Départementales du Nord, B. 1805, 3r).

²⁶ M. Van Vaeck, "De Schadt-Kiste der filosofhen ende poeten" (Mechelen 1621): een blaozenfeest aan de vooravond van het einde van het Bestand', *De Zeventiende Eeuw*, 8 (1992), 75-83.

²⁷ Vermeir, *In staat van oorlog*, 3-8.

²⁸ Zie bijvoorbeeld de verordening van de landvoogdes Isabella aan de Raad van Vlaanderen van 20 februari 1631: *Derden Placcaet-Boeck van Vlaenderen, inhoudende de Placcaeten, Ordonnancien, Reglementen, Tractaeten, Alliancien, ende andere Edicten, gheëmaneert van weghen de koninghen van Spagnien, ende van hunne doorluchtigste voorsaeten Graven van Vlaenderen, ende Souveraine princen van dese Nederlanden. By een vergadert door order van Hooghe ende Moghende Heeren den President ende Raeden vande selve Provincie*. Gent, hoirs Jan vanden Kerchove, 1685, 76-77.

Dat ongenoegen gold zeker niet enkel de rederijderskamers. Toch waagden de rederijders zich na het Twaalfjarig Bestand steeds minder op de publieke podia. Dit veranderde pas naar het einde van de zeventiende eeuw toe. Duinkerke, dat in 1662 door Frankrijk geannexeerd was, speelde daarin een voortrekkersrol. De pogingen tot verfransing leidden er immers tot een groeiend taal- en historisch bewustzijn. Spilfiguur was Michiel de Swaen, die in 1687 prins werd van de plaatselijke rederijderskamer De Kersauwe²⁹. In de jaren daarna kwamen de rederijders ook in de Spaanse Nederlanden opnieuw meer op de voorgrond. In 1700 organiseerde de Brugse rederijderskamer De Drie Santinnen een dichtwedstrijd – de Swaen was een van de deelnemers –, wat voor het eerst sinds tachtig jaar leidde tot het verschijnen van een wedstrijdruimte in de Zuidelijke Nederlanden³⁰. Dat ging quasi gelijktijdig gepaard met ‘her’-oprichtingen in steden waar sinds enige decennia geen rederijderskamers meer actief waren. In Gent bijvoorbeeld werd de oudste kamer van de stad, De Fonteine, heropgericht, wellicht zonder dat er echte continuïteit was met het vroegere gezelschap. Tekenend voor het historisch bewustzijn van de vroege achttiende-eeuwse rederijders was ook de titel die De Fonteine zich nu aanmat, met name die van de ‘Feniksgilde’³¹.

EEN BESLOTEN SOCIABILITEIT

Het externe verhaal van de zeventiende-eeuwse rederijderscultuur is dus – met enkele onderbrekingen – vooral een verhaal van repressie. Er is echter nog maar weinig onderzoek verricht naar de interne geschiedenis en de sociale samenstelling van de rederijderskamers in de Zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw. Enkel voor Brugge werd recent een case-study uitgewerkt. In wat volgt willen we de gegevens beschikbaar voor enkele rederijderskamers uit de vier grootste steden van Vlaanderen en Brabant (Gent, Brussel, Brugge en Antwerpen)

²⁹ Dhondt, ‘Rederijders-rage en Vlaamse Verlichting’, 111. Over de figuur van Michiel de Swaen, zie: H. Meeus, ‘1687: Michiel de Swaen wordt prince van de rederijderskamer De Kersauwe in Duinkerke: de rederijderstraditie in Noord-Frankrijk’, in: Erenstein, *Een theatergeschiedenis*, 278-83.

³⁰ *Bibliotheca Belgica*. Brussel 1891-1923. Deel 1 (s.d.), 482-83.

³¹ E. Van Besien, ‘De Fonteine in de eerste helft van de achttiende eeuw’, te verschijnen in *Jaarboek de Fonteine*, 55 (2005).

naast elkaar leggen met de bedoeling een beter inzicht te krijgen in de culturele en sociale ontwikkelingen binnen de rederijkerscultuur tijdens de zeventiende eeuw. Op Brugge na verdienen deze casussen verder onderzoek, maar de hoofdlijnen wijzen op een aantal tendensen die de oude stellingen over het 'verval' van de rederijkerij deels bevestigen maar vooral ook nuanceren.

De eerste casus, die van de Gentse rederijderskamer Mariën Theeren, sluit het best aan bij de oude stelling dat de rederijkerij in de zeventiende eeuw zowel literair als sociaal was uitgespeeld. Mariën Theeren werd in het laatste kwart van de vijftiende eeuw opgericht, toen reeds als vierde Gentse rederijderskamer. Het gezelschap onderhield goede relaties met de andere drie kamers in de stad, maar speelde zeker nooit de eerste viool. De leden werden net zoals elders gerekruteerd in de ambachtelijke milieus, in dit geval in de eerste plaats in de sectoren van textiel, kledij, leder en bont. Het gezelschap beschikte niet over erg veel inkomsten en zeker vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw kampte Mariën Theeren met ernstige financiële problemen. De literaire activiteiten van het gezelschap bleven dan ook in hoofdzaak beperkt tot opvoeringen in de context van lokale processies, bruiloften en de patroonsfeesten van de vier Gentse rederijderskamers. Na de Beeldenstorm werden de subsidies van de stedelijke overheid geschrapt, waardoor het gezelschap zich genoodzaakt zag nog verder te snoeien in zijn uitgaven. In de jaren 1560 waren enkele leden van Mariën Theeren in de problemen gekomen door hun vermeende reformatorische sympathieën, maar niets wijst erop dat de kamer zelf functioneerde als een echte ontmoetingsplaats voor hervormingsgezinden. Pas tijdens de Calvinistische Republiek (1577-1584) koos de kamer – al dan niet van harte – voor het radicale calvinisme, maar uit de bronnen blijkt dat in deze periode de kamer geconfronteerd werd met een ware leegloop³².

De overgebleven bestuursleden zetten echter na 1584 hun pogingen verder om de kamer van het failliet te redden en – met de hulp van de parochiepastoor – de kapel in de Sint-Jacobskerk te herstellen. Toch bleef de malaise groot en kon het gezelschap nauwelijks nieuwe leden rekruteren. Die crisisperiode duurde verder tot het tweede decennium van de zeventiende eeuw. In 1612 begon het gezelschap Mariën Theeren nieuwe rekeningen³³. Uit het ledenregister blijkt dat in de jaren 1612-1618 39 nieuwe leden werden ingeschreven. Op enkelen na – onder wie een pastoor – behoorden deze nieuwe leden nog steeds

³² Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 1, 175-205 en deel 2, 302-36.

³³ Archief Sint-Jacobskerk Gent, nr. 1473, 58-59.

in hoofdzaak tot het ambachtelijke milieu. Bijna een derde oefende het ambacht van oudkleerkoper uit, wat erop kan wijzen dat het gezelschap rekruteerde in een beperktere kring dan voorheen³⁴. Tekenend is echter vooral het nieuwe culturele pad dat Mariën Theeren insloeg. Hoewel het gezelschap zich 'camere van Rhetoricke' bleef noemen, was van retorische activiteiten blijkens de rekeningen geen sprake meer. Het gezelschap bleef tot ver in de achttiende eeuw actief als een louter religieus broederschap, dat wel nog in religieuze muziek maar niet meer in toneel investeerde³⁵.

Een ander verhaal is dat van de Brusselse rederijderskamers Den Boeck en De Corenbloem. Ook deze kamers hadden hun wortels in de vijftiende eeuw. Net zoals in Gent behoorden de Brusselse rederijders tot de ambachtelijke milieus, maar toch waren er opmerkelijke verschillen in sociaal en cultureel profiel. De Brusselse rederijderskamers rekruteerden vooral onder vooraanstaande kunstenaars zoals tapijtwevers en schilders en onder welstellende handelaars. Vele van deze leden waren door hun professionele activiteiten erg mobiel en onderhielden bijvoorbeeld nauwe contacten met de Antwerpse commerciële middens. Die mobiliteit vertaalde zich ook in hun rederijdersactiviteiten. De Brusselse rederijderskamers organiseerden frequent wedstrijden en woonden wedstrijden in andere steden in Brabant en Vlaanderen bij. De mobiliteit en het culturele profiel van de Brusselse rederijders zorgde voor een grote openheid voor nieuwe religieuze ideeën. In de eerste helft van de zestiende eeuw verkeerden verschillende Brusselse rederijders in lutherse kringen en na 1550 werden de kamers zelf steeds meer fora voor hervormingsgezinden. Vele rederijders kwamen in opspraak na de Beeldenstorm. Tijdens de Calvinistische Republiek kozen de kamers, en dan vooral De Corenbloem die werd geleid door de calvinistische lakenhandelaar Adriaan van Coninckxloo, voor een radicale koers ter ondersteuning van het stadsbestuur. Net zoals in het geval van de Gentse kamer Mariën Theeren ging dat echter gepaard met interne conflicten en een leegloop van de kamers³⁶.

³⁴ Onder de 39 mannelijke leden waren er naast 11 oudkleerkopers 1 pastoor, 1 koster, 1 schoolmeester, 1 chirurgijn, 1 apotheker, 1 bakker, 1 brouwer, 1 kleermaker, 1 wambuismaker, 1 kousmaker, 3 leertouwers, 1 droogscheerder, 2 beddeverkoopers, 1 zijdelakenkoper, 2 metsers, 1 smid, 1 steenhouwer en 1 boer ('lantsman'). Voor 6 leden werd er geen beroep opgegeven (Archief Sint-Jacobskerk Gent, nr. 1472, 31v-35r).

³⁵ Zie ook M. Beyaert, *Opkomst en bloei van de Gentse rederijderskamer Marien Theeren*. Cultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen 7. Gent 1978, 91.

³⁶ Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 2, 252-301.

Anders dan in de Gentse casus leidde dit echter niet tot een lange crisis na de Reconciliatie (1585). In het laatste decennium van de zestiende eeuw en het eerste decennium van de zeventiende eeuw slaagde Den Boeck er bijvoorbeeld in veel meer leden te rekruteren dan in de decennia voorheen. Ook in de jaren 1640 werden opmerkelijk veel nieuwe leden ingeschreven³⁷. Voor De Corenbloem zijn er geen precieze gegevens beschikbaar wat betreft het aantal nieuwe leden, maar opvallend is dat er in deze kamer in de eerste helft van de zeventiende eeuw een veel grotere regelmaat was in de mutatie van de bestuursfuncties dan in de tweede helft van de zestiende eeuw³⁸. Met andere woorden: in de eerste helft van de zeventiende eeuw gaven De Corenbloem en Den Boeck veel meer dan voordien de indruk van stabiele, goed draaiende gezelschappen. Naar de sociale samenstelling van het ledenbestand moet nog meer systematisch onderzoek worden verricht, maar de gegevens uit de ledenlijsten wijzen erop dat de kamers nog steeds rekruteerden in het milieu van de hooggeschoolde ambachtsmeesters en kooplieden³⁹.

Het kan verwonderen dat rederijkersgezelschappen die zich in de jaren 1555-1585 zo weinig 'politiek correct' hadden opgesteld, zo snel een nieuw elan vonden. Meer nog, het is ronduit opmerkelijk dat de enige bekende interlokale rederijkerswedstrijd die in de repressieve jaren tussen 1585 en het begin van het Twaalfjarig Bestand in de Zuidelijke Nederlanden werd georganiseerd, plaatsvond in Brussel in 1601. De opzet van deze atypische wedstrijd was bijzonder gewaagd. De refreinwedstrijd vond plaats kort na de uitvaardiging van een nieuw streng censuurplakkaat van de Aartshertogen (15 mei 1601) dat alle rederijkersproducten viseerde⁴⁰. Een van de vragen die de organiserende

³⁷ Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. 21377 (het gaat hier om een analyse van de gegevens tot en met 1650).

³⁸ Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. G.219 (opnieuw een analyse tot en met 1650).

³⁹ Voor de nieuwe leden uit de eerste helft van de zeventiende eeuw vermeldt de ledenlijst van De Corenbloem slechts bij 21 personen een beroep: 1 apotheker, 2 beenhouwers, 2 brouwers, 1 chirurgijn, 1 grofsmid, 1 harnasmaker, 1 kleermaker, 1 knopmaker, 2 koopmannen, 3 kremers, 1 mesmaker, 1 pasteibakker, 1 priester-kapelaan, 1 rademaker, 1 slotenmaker en 1 vettewarier. Uit andere bronnen blijkt dat ook de tapijtwevers in het begin van de zeventiende eeuw nog steeds goed vertegenwoordigd waren (zie verder).

⁴⁰ Zie voor de Vlaamse versie van het plakkaat: *Tweeden Placaet-Bouck inhoudende diversche Ordonnancien, Edicten ende Placaeten van de Coninclike Ma.ten ende haere deurluchtighe Hoocheden, Graven van Vlaendren, metsgaders van heurliederden Provincialen Raede aldaer, ghepubliceert in den voorghenoemden Lande van Vlaendren t'zedert den Iaere Vyfthienhondert t'zestich, tot ende metten Iaere zesthienhondert Negenen-twintich*. Gent, Anna vanden Steene, 1629, 28-30; voor de Artesische versie: V. Brants (ed.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Règne d'Albert et Isabelle. 1597-1621. Tome premier contenant les actes du 10 septembre 1597 au 30 avril 1609*. Brussel 1909, 146-47.

kamer De Corenbloem had uitgezonden behandelde niettemin religieuze stof: "Dit's van Bruijssel nae Jerusalem den naesten padt". Bovendien werd de prijs uitgereikt aan een kamer uit de Noordelijke Nederlanden, met name Trou moet blijken uit Haarlem⁴¹. Contacten met Holland en Zeeland waren in die periode nochtans verboden⁴².

De voor die tijd ongebruikelijke literaire praktijken van De Corenbloem kunnen paradoxaal genoeg verklaard worden door de rechtstreekse banden van de rederijders met de lokale politiek en de onrechtstreekse banden met het hof. Sinds 1560 werd jaarlijks voor elke Brusselse rederijderskamer een hoofdman aangeduid uit de rangen van de magistraat. In plaats van de rebelse rederijders te desavoueren na de Reconciliatie werd dat gebruik gewoon verdergezet⁴³. Ook de publieke rol van de Brusselse kamers was niet onmiddellijk uitgespeeld. Zo traden ze op bij de intrede van de nieuwe landvoogd aartshertog Ernst in 1594 en bij die van de Aartshertogen in 1599. Ze bleven gedurende de zeventiende eeuw ook optredens verzorgen in de Brusselse Ommegang⁴⁴. De opvallend tolerante opstelling ten opzichte van de rederijderskamers in de hoofdstad, die nochtans niet lang voordien kernen van calvinistische actie waren geweest, is wellicht ook toe te schrijven aan de goede relaties die enkele Brusselse tapijtwevers-rederijders zoals Jacques Geubels, Cornelis Tserraerts, Guillaume Tons en François Tons na de Reconciliatie met het in Brussel residerende hof onderhielden⁴⁵. De paradox is dus dat de rederijderskamers die het meest direct in het vizier van de centrale overheid stonden, zich ook het meeste konden permitteren. In de concrete Brusselse context zorgden netwerkrelaties tussen de rederijders, de stedelijke overheid en de hofkringen ervoor dat het wantrouwen dat de overheden tegenover het instituut rederijderskamer koesterden, plaats maakte voor verregaande

⁴¹ F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden (eds.), *Retoricaal Memoriaal. Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijderskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw*. Delft 1999, 381-83. De precieze datum van de Brusselse wedstrijd is niet bekend, maar de prijzen werden in augustus 1601 in Haarlem ontvangen.

⁴² A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633)*. Leuven 1925, 35.

⁴³ Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. G.219 (De Corenbloem).

⁴⁴ Koninklijke Bibliotheek Brussel, hs. 21377, 17v-18r; M. Soenen, 'Fêtes et cérémonies publiques à Bruxelles aux Temps Modernes', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 68 (1988), 47-102.

⁴⁵ Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 2, 269. Over de Brusselse tapijtwevers rond 1600, zie J. Duverger, 'Enkele archivalische gegevens over Catharina van den Eynde en over haar zoon Jacques II Geubels, tapissiers te Brussel', *Gentse bijdragen tot de kunstgeschiedenis*, 26 (1981-84), 161-93.

tolerantie tegenover een concrete groep mannen. De Brusselse rederijderskamers bleven dan ook tot in de achttiende eeuw actief.

Een gelijkaardig verschijnsel kan vastgesteld worden voor Brugge. Dankzij de recente licentiaatsverhandeling van Petra Vanhoutte zijn wij goed ingelicht over de zeventiende-eeuwse geschiedenis van de voornaamste Brugse rederijderskamer, De Heilige Geest⁴⁶. De Heilige Geest was de oudste rederijderskamer van Vlaanderen en, bij uitbreiding, van de Nederlanden. Wat betreft de sociale samenstelling en de interne activiteiten in de zestiende eeuw zijn nauwelijks bronnen beschikbaar. In ieder geval investeerde de kamer vooral vóór 1550 volop in publieke optredens zowel binnen de stad als in de context van interlokale wedstrijden⁴⁷. In de zeventiende eeuw was de kamer zeker vanaf het Twaalfjarig Bestand ononderbroken actief. Het was bovendien een van de weinige kamers in de Zuidelijke Nederlanden die na het beëindigen van het Bestand een poging ondernam om een grote interregionale wedstrijd op te zetten. In 1628 schreef De Heilige Geest een wedstrijdkaart uit met de bedoeling de rederijderskamers uit Spaans-Vlaanderen en Spaans-Brabant te mobiliseren voor een 'landjuweel' (oorspronkelijk een exclusief Brabants fenomeen) met als disciplines een plechtige intrede, de presentatie van een rebusblazoen, een kerkgang en de opvoering van spelen van zinne en esbattermenten. Feestelijke aanleiding was de viering van het tweehonderdjarig bestaan van de rederijderskamer. Er werd op voorhand aangekondigd dat de teksten van de stukken gebundeld zouden worden uitgegeven. Het project genoot de volle steun van de lokale magistraat en van de bisschop van Brugge, maar desondanks werd het plan door de Brusselse regering ten strengste veroordeeld en afgewezen. Geruggensteund door de aartsbisschop van Mechelen bestempelde de landvoogdes de opzet als 'extremement mauvais et dangereux' en beval ze de Brugse magistraat alle uitnodigingen terug te vorderen⁴⁸. Het is opvallend dat de bisschop van Brugge wel bereid was geweest het plan te steunen. Dit geeft opnieuw aan dat er bij de centrale en kerkelijke overheden een dissonantie bestond in de

⁴⁶ P. Vanhoutte, *"Mijn werck es hemelick". De rederijderskamer van De Heilige Geest te Brugge (1616-1700)*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Gent 2003.

⁴⁷ W.N.M. Hüskens, 'Kroniek van het toneel in Brugge (1468-1556)', *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1992, 219-52; Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 3, 67-68.

⁴⁸ E. Vander Straeten, 'Een verboden Landjuweel te Brugge, in 1628', *De Eendracht*, 1866, 63 en 67-68.

attitudes tegenover de rederijderskamers. Rederijderskamers in verafgelegen steden werden geassocieerd met het oude schrikbeeld van de rebelse rederijders, rederijderskamers in de eigen stad daarentegen met een concrete groep mensen die deel uitmaakten van een breder sociaal netwerk.

De resultaten van het onderzoek van Petra Vanhoutte geven aan dat wat Brugge betreft de stelling van een sociale daling van het ledenbestand van de rederijderskamers in de zeventiende eeuw helemaal niet opgaat. Een groot deel van de leden van De Heilige Geest werd, net zoals in de zestiende-eeuwse rederijderskamers het geval was, gerekruteerd uit de ambachtelijk milieus, maar daarnaast oefende tussen 1616 en 1700 een vijfde van de leden een intellectueel beroep uit. Het lidmaatschap van een rederijderskamer was nu in tegenstelling tot de zestiende eeuw ook aantrekkelijk geworden voor vertegenwoordigers van de elite. Zo liet de geleerde Anselmus de Boodt, voormalig lijfarts van keizer Rudolf II, zich in 1620 in het ledenregister optekenen. De rechtsgeleerde en historicus Olivier de Wree, die later burgemeester van Brugge zou worden, werd in 1629 lid. Vooral op het einde van de zeventiende eeuw traden vertegenwoordigers van de lokale politieke elite van Brugge massaal toe tot het gezelschap⁴⁹. Er was echter nog een andere belangrijke – op het eerste gezicht tegenstrijdige – ontwikkeling: de Brugse rederijderskamers werden in de zeventiende eeuw in tegenstelling tot de schuttersgilden, ambachten en neringen niet langer rechtstreeks betrokken bij publieke rituelen als blijde intredes of ommegangen⁵⁰. De belangrijkste activiteiten werden nu binnenskamers georganiseerd, zoals het Driekoningenfeest, de feestelijkheden rond Drievaldheidsdag en het mandaatfeest⁵¹.

Het was dus niet enkel de centrale overheid die de rederijders na het Twaalfjarig Bestand weghield van de podia in openlucht. Dat waren paradoxaal genoeg ook de rederijders zelf. Het onvermijdelijke verlies van de publieke rol die de rederijders in de zestiende eeuw zo hadden gekoesterd en die hen in de voorhoede van de religieuze hervormingsbeweging had geplaatst, werd in de zeventiende eeuw geleidelijk gecompenseerd door een nieuw waardepatroon dat werd beheerst door

⁴⁹ Vanhoutte, *"Mijn werck es hemelick"*, 80-124 en 190.

⁵⁰ A. Desmedt, *"De koning is dood; leve de koning!"*. *Publieke rituelen in Brugge tussen 1598 en 1648*. Onuitgegeven licentiaatverhandeling, Gent 2002, 115; Vanhoutte, *"Mijn werck es hemelick"*, 129-34.

⁵¹ *Ibid.*, 134-40.

een verlangen naar sociale distantie en distinctie, of met andere woorden door een verlangen zich af te scheiden van het volk in plaats van het volk te vermaken en te beleren⁵². Het toneelpubliek werd daarbij steeds meer verengd tot de eigen sociale groep en er werd steeds meer de nadruk gelegd op morele normen waardoor men zich kon onderscheiden van de lagere sociale klassen.

Dat blijkt nog duidelijker uit de Antwerpse casus. Ook in Antwerpen speelde de rederijkerscultuur zich nu grotendeels binnenskamers af⁵³. Dat ging – tot aan de oprichting van een vaste schouwburg in de jaren 1660 – ook gepaard met een commercialisering van het rederijkerstoneel. In de jaren 1640 werd door de rederijkerskamer De Violieren inkomgeld gevraagd voor het bijwonen van voorstellingen op de kamer. De motieven waren eerder moreel dan financieel: het was vooral de bedoeling ongewenste bezoekers van de kamers weg te houden. Daarmee gaven de Antwerpse rederijkers duidelijk te kennen dat ze geen boodschap meer hadden aan het oude retorische ideaal de hele stedelijke gemeenschap te vermaken⁵⁴. Die ontwikkeling ging binnen de kamer ook gepaard met een polarisering tussen de consumenten en de producenten van literatuur. In de zestiende eeuw was in enkele Brabantse rederijkerskamers het statuut van de ‘spelende personagien’ ingevoerd. Tegenover het corpus van de gezworen gezellen stond de lossere groep van spelende personagien, die minder financiële maar meer retorische plichten hadden. Zij konden rollen in toneelstukken niet zomaar afwijzen⁵⁵. In het zeventiende-eeuwse Antwerpen werden de ‘personagien’ steeds meer beschouwd als semi-beroepsacteurs met een ondergeschikte status, die naar believen konden worden ingehuurd of afgedankt⁵⁶. De

⁵² Vgl. H. Soly, ‘Openbare feesten in Brabantse en Vlaamse steden, 16de-18de eeuw’, in: *L’initiative publique des communes en Belgique. Fondements historiques (Ancien Régime). 11e Colloque International (Spa, 1-4 sept. 1982). Actes / Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (Ancien Régime). 11de Internationaal Colloquium (Spa, 1-4 sept. 1982). Handelingen*. Brussel 1984, 620-24; A.K.L. Thijs, *Van geuzenstad tot katholiek bolwerk. Antwerpen en de Contrareformatie*. Turnhout 1990, 161-85.

⁵³ Keersmaekers, ‘De rederijkerskamers te Antwerpen’, 181. De kamers traden wel op bij de intrede van de kardinaal-infant in 1635 (Stadsarchief Antwerpen, PK 745 (rekwestboek 1643), 142v-143v). Zie voor deze intrede: W. Waterschoot, ‘Eenheid van kerk en staat bij de intrede van kardinaal-infant Ferdinand’, *De Zeventiende Eeuw*, 5 (1989), 21-31.

⁵⁴ Thijs, *Van geuzenstad tot katholiek bolwerk*, 161-85.

⁵⁵ Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 1, 215.

⁵⁶ Stadsarchief Antwerpen, Gilden en Ambachten nr. 4003, 123r-127r. Vgl. voor de Amsterdamse situatie met M.B. Smits-Veldt, ‘9 maart 1613. P.C. Hooft vraagt in een brief aan de Amsterdamse schepenen dr. Jan ten Grotenhuys om hulp van de stadsregering bij de reorganisatie van de rederijkerskamer De Eglentier. Reilen en zeilen der rederijkerskamers te Amsterdam begin zeventiende eeuw’, in: Erenstein, *Een theatergeschiedenis*, 156-61.

Antwerpse rederijderskamers streefden er ook bewust naar om door het stellen van zeer hoge financiële eisen een sociale 'kwaliteitsbewaking' van het ledenbestand in te bouwen. In vergelijking met de zestiende eeuw waren de financiële eisen in de Brabantse kamers heel sterk gestegen. De Antwerpse rederijderskamers spanden daarbij de kroon⁵⁷.

Het stellen van hoge financiële eisen paste in de strategie van sociale distantie. Hoe de sociale samenstelling van het ledenbestand in werkelijkheid evolueerde verdient verder onderzoek. De uitgegeven ledenlijsten van De Violieren suggereren alvast net zoals in Brugge een tendens tot elitisering⁵⁸. Dat is in het licht van de sociale evolutie in het Antwerpen van de zeventiende eeuw niet zo verwonderlijk. De Violieren waren in de vijftiende eeuw opgericht binnen de Sint-Lucasgilde, het ambacht van de kunstenaars. Ook in de zeventiende eeuw was er nog een institutionele band en werden de leden van de rederijderskamers in de eerste plaats gerekruteerd onder de ambachtsmeesters uit de artistieke sectoren. Door de succesvolle reconversie van Antwerpen van handelsmetropool naar een productiecentrum van luxegoederen waren vele van die meesters echter opgeklommen tot de goeude burgerij. Daardoor stonden ze nu veel nauwer in contact met leden van de traditionele maatschappelijke elite⁵⁹.

CONCLUSIE

Het verlies in publieke relevantie van de rederijderskamers in steden zoals Antwerpen, Brugge en (in mindere mate) Brussel blijkt dus te zijn goed gemaakt door de winst in sociaal prestige. De rederijders ontleenden hun betekenis nu in de eerste plaats aan een gesloten literaire sociabiliteit. Feestmaaltijden en koningsfeesten in het eigen lokaal speelden daarin alvast een grote rol⁶⁰. Daarmee ging wellicht voor een

⁵⁷ Van Bruaene, *Om beters wille*, deel 2, 356.

⁵⁸ F. Donnet, *Het jonstich versaem der Violieren. Geschiedenis der rederijkkamer De Olijftack sedert 1480*. Uitgaven der Antwerpsche Bibliophilen 23. Antwerpen 1907. Donnet geeft heel wat biografische informatie ter aanvulling van de ledenlijst, maar een nieuw onderzoek lijkt aangewezen.

⁵⁹ H. Soly, 'Sociale relaties in Antwerpen tijdens de 16de en 17de eeuw', in: J. Van der Stock (ed.), *Antwerpen, verhaal van een metropool 16de-17de eeuw*. Gent 1993, 43-46; A.K.L. Thijs, 'De Antwerpse luxenijverheid: winstbejag en kunstzin', in: Van der Stock, *Antwerpen*, 111.

⁶⁰ Zie bijvoorbeeld ook het reglement uit 1630 van De Mastbloem, een rederijderskamer die recent was opgericht in Kruishoutem (J. Walters en C. De Baere, "De Mastbloem", Rederijkkamer van Cruyshautem', *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde*, 1 (1906), 89-95 en 97-98).

groot deel het onderscheid met corporaties met een gelijkaardig ledenbestand, zoals de schuttersgilden en sommige broederschappen, verloren. Dit kan verklaren waarom in sommige steden de rederijderskamers nog steeds op een behoorlijk ledenbestand konden rekenen (in sommige gevallen zelfs groter dan in de zestiende eeuw) en in andere steden de kamers ergens in de loop van de zeventiende eeuw de deuren sloten. Lokale omstandigheden bepaalden welk type vereniging – de rederijderskamer, de schuttersgilde of het broederschap – de grootste sociale aantrekkingskracht genoot. De meeste rederijders schikten zich daardoor in een nieuw waardepatroon van sociale distinctie en sociale distantie en namen onbewust afstand van hun oude idealen van religieuze lering en publiek vermaak. Die idealen ruimden plaats voor gezellige contacten met vertegenwoordigers van de lokale elites in de beslotenheid van het eigen lokaal. Hoewel de idee van rederijders als rebellen bij sommige instanties verderleefde, lijken de rederijders uit de zeventiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden veeleer het etiket van conformisten te verdienen. De rederijders pasten zich immers steeds meer in een nieuw cultuurmodel in waarvan religieus conformisme, politieke berusting en de hang naar sociale exclusiviteit de belangrijkste waarden vormden.